

Balsiškių kaimas

Važiuodami žvyrkeliu iš Kartenos į Kalniškius pasiekiamame Balsiškius. Pietrytinėje Kretingos rajono dalyje, aplinkui Tyro durpyną plytinčioje miškingoje žemėje įsikūręs kaimas pagal užimamą žemės plotą yra didžiausias Kartenos seniūnijoje, o rajone jis nusileidžia trylikai kaimų.

Durpynas užakusio ežero vietoje

Tyro durpyno, kitaip vadinamo Kalniškių Tyru, vietoje prieš tūkstančius metų tyvuliavo ledynmečio tirpsimo metu susiformavęs ežeras.

Prie šio ežero nuo seno telkėsi paukščiai bei įvairūs vandens ir sausumos gyvūnai. Paskui juos priešistoriniais laikais turėjo ateiti pirmieji žmonės – žvejai ir medžiotojai, apsigyvenę ežero pakrantėse ir salose.

Deja, buvusio ežero pakrantės dar nesulaukė senovės paminklų tyrinėjančių archeologų dėmesio, todėl apie pirmųjų gyventojų pasirodymą Balsiškių žemėje patikimų šaltinių neturime. Kaimyniniuose Anužiuose rastas akmens kirvis smailėjančia pentimi leidžia manyti, kad pirmieji medžiotojai ir žvejai šioje apylinkėje pasirodė III tūkstantmečio pabaigoje ar II tūkstantmečio pradžioje prieš Kristų.

Viena iš senovės gyvenviečių galėjusi būti įrengta į vakarus nuo Tyro stūksančioje aukštoje, didelėje smėlio kalvelėje, vadinamoje Pilalė. Senieji gyventojai teigia, kad kalvą supylė švedų kareiviai ir įsirengė joje tvirtovę. Esą, seniau čia vaidenosi šmėklos, o naktimis praeiviai, atsidūrę šalia kalvos, pasiklysdavo.

Laikui bėgant ežeras ėmė akti ir durpėti. Todėl dauguma gyvūnų ir paukščių apleido savo buveines, o žmonės išsikėlė į gyvenimui dėkingesnes vietas.

Pelkėjantis ežeras tapo didžiule, Bumbulinės ir Vėlaitinės miškų apsupta aukštapelke, virtusia durpynu. Senieji šio krašto gyventojai pelkė laikė baisia vieta, kurioje prasmegdavo ir

dingdavo ne tik gyvuliai, bet ir žmonės.

Durpynė ir jo prieigose susiformavo aukštapelkėms būdinga augalija ir gyvūnija. Čia auga mėlynės, švyliai, tekšės, vaivoriai, viržiai, veisiasi margosios gyvatės (paprastosios angys), gyvena dirviniai sėjikai, įrašyti į Lietuvos raudonąją knygą, pilkosios gervės ir kiti gyvūnai.

Pavadinimas kildinamas iš asmenvardžio

Dabartiniam Balsiškių kaimui pradžią davė miškingoje Kartenos dvaro žemėje XVIII a. įsikūręs Balsių užusienis, buvęs į šiaurę-šiaurės rytus nuo Tyro pelkės, Tyrupalio dešiniajame krante, Kalniškių, tuomet vadintų Kalveliškiais, kaimynystėje. Į šiaurės vakarus nuo jo, priešingame Tyrupalio krante tuo pat laikotarpiu kūrėsi Šešuikių užusienis.

Manoma, kad Balsių užusienio pavadinimas kilo iš pirmųjų naujakurių Balsių šeimos asmenvardžio.

Šešuikių vietovardžio kilmė nėra išaiškinta. XVIII a. pabaigoje Balsiuose buvo 2, o Šešuikiuose – 3 naujakurių sodybos. Jų gyventojų dvasiniu gyvenimu rūpinosi Kartenos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios kunigai.

XIX amžiuje Balsių užusienis tapo Balsiškių kaimu. 1845 m. jame buvo 11 katalikų kiemų su 92 gyventojais – 48 vyrais ir 44 moterimis.

Tai buvo Antano ir Magdalenos Ramanauskų, Petro ir Teresės Jurgaičių, Juozapo Jucio (Pranciškaus ir Marijonos Jucio), Jono ir Marijonos Smulkių, Antano ir Magdalenos Dir-

Kazimieras ir Barbora Ronkaitė Vičiai iš Balsiškių kaimo su anūke Liuda Kairyte per jos krikštynas. Nežinomas fotografas. Kretinga, 1964 m. Iš Liudos Kanarskienės asmeninio albumo.

vonskių, Kazimiero ir Barbaros Lūžų, Antano ir Magdalenos Balsevičių, Dominyko ir Pranciškos Mažonių, Antano Mačernio (Prano ir Elžbietos Baltiškių), Juozapo ir Petronėlės Vaurų, Jono ir Elžbietos Raišūčių bei Ignoto ir Konstancijos Slušnių šeimynos.

Gausiausia buvusi Lūžų šeimyna, kurią sudarė 14 asmenų. Smulkių šeimoje gyveno 12, Dirvonskių – 10, Slušnių – 9, Ramanauskų ir Jurgaičių – po 8 žmones. Kitose buvo po 4–7 asmenis.

1846 metais Kartenos parapijos Balsiškių kaime buvo 7, o Šešuikiuose – 5 valstiečių sodybos. 1849 metais grafo Prano Platerio Kartenos dvare dirbo 46 baudžiauninkai iš Balsiškių kaimo. XIX amžiaus antroje pusėje vardą keitė ir Šešuikiai, kuriuos kitaip imta vadinti Šešaičiais.

Kaimą sudarė dvi gyvenvietės

Pobaudžiavinės žemės reformos metu XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje abi gyvenvietės buvo apjungtos į vieną kaimą, kuriam paliktas Balsiškių vardas. Tačiau neoficialiai, taip pat topografiniuose to laikotarpio žemėlapiuose, arčiau Vėlaičių esanti gyvenvietės dalis tebebuvo vadinama Šešuikiais arba Šešaičiais.

Apie 1868–1872 metų rusiškų topografinių žemėlapių duomenimis, kaime buvo 9 sodybos: šiaurinėje pelkės pakrantėje stovėjo 3 užusienio sodybos, o to-

reformos metu, per kurią jame buvusi dvaro žemė ir bendrosios naudmenos išdalintos valstiečiams.

Žemdirbių sodybos buvusios tradicinės. Jas sudarė medinis, vienaukštis, dviejų galų gyvenamasis namas (troba) su kamaramis ir šiaudiniu stogu, apie kurį koncentravosi nedidelis vaismedžių sodas (sodnas), ūkiniai pastatai – tvartai (kūtės), svirnas (klėtis), daržinė, žardai, atokiau stovėjęs kluonas (jauja), prie jo iškasta kūdra (prūdas), kieme pastatytas kryžius ar koplytelė.

Mažžemių sodyboje stovėjo trobelė ir 2–3 nedideli ūkiniai pastatai. Kartais troba ir klėtis sutilpdavo po vienu stogu.

Tarpukariu ir pokariu kaime gyveno Baltiškių, Dumbruskai, Diržininkai, Grikštai, Martinkai, Narvilai, Paulauskai, Paulauskiai, Prižgintai, Razgauskiai, Ronkiai, Slušniai, Smilingiai, Smulkiai, Stončiai, Stonkai, Šiauliai, Šileikos, Šlušniai, Talmontai, Vaitkai, Vičiai, Viršilai.

Ignas ir Marijona Smulkiai valdė 40 ha žemės. Stambiais ūkininkais buvo Juozas Ronkys, Ignas Talmontas ir Antanas Smulkys.

Likusieji gyventojai buvo vidutiniškai ir mažžemiai. Kazimieras Stonkus greta žemdirbystės vertėsi staliaus amatu, taip pat skobė populiariausią to meto valstiečių apavą – klumpes.

Vyko didelis partizanų mūšis su sribais

Kaimą supančiuose Vėlaitinės ir Bumbulinės miškuose po Antrojo pasaulinio karo veikė Žemaičių apygardos Karo rinktinės Kadagio-Buganto (Kartenos) kuopos partizanai. Partizanų, jų rėmėjų ir ryšininkų eiles papildė ir Balsiškių gyventojai.

Iš jų vienas pirmųjų 1948 m. vasario 18 d. žuvo 25-erių Jonas Martinkus, kaimyniniame Lygnugarių kaime patekęs į Kartenos sribų pasalą.

Balsiškių kaime buvusios įrengtos kelios partizanų žeminės. Viena iš jų buvusi Pilalėje, kurioje artėjant iš Rytų frontui kaimo gyventojai 1944 m. buvo išsikasę slėptuves. Pokariu ši kalva tapo partizanų susitikimo ir slaptystos vieta.

Prie Pilalės 1948 m. rugpjūčio 11 d. įvyko vienos didžiausių Kartenos valsčiuje partizanų kautynių su sribais ir Valstybės saugumo ministerijos (MGB) vidaus kariuomenės kareiviais.

Tą dieną MGB vidaus kariuomenės 24-ojo šaulių pulko kareiviai bei iš Kartenos, Skuodo, Salantų, Darbėnų ir Kretingos atvykę sribai Mikoliškių, Zutaūtų, Bumbulių, Balsiškių ir

Balsiškių (Бальшички) 1868 m. planas. Ištrauka iš Rusijos imperijos generalinio štabo karininkų 1868–1900 m. parengto Kretingos apylinkių žemėlapiu.

Liudvika Vičiūtė (1931–2007) iš Balsiškių kaimo, Kretingoje iškėjęsi už Vlado Kairio iš Gestatų, dirbusi vilnos audinių fabrike „Laisvė“. Nežinomas fotografas. Kretinga, XX a. 7 deš. Iš Liudos Kanarskienės asmeninio albumo.

Pro prie Tyro durpyno

Vėlaičių apylinkių miškuose vykdė baudžiamąją operaciją, kurios metu siekė sunaikinti Buganto partizanų kuopą.

Miške prie Balsiškių kareiviai ir sribai apsupo aštuonių partizanų grupę. Susišaudymo metu žuvo Buganto kuopai priklausę 18-metis Vytautas Miltakis–Keleivis iš Kalno Griškų, 20-mečiai broliai dvyniai Alfonsas Žilinskas–Dangis ir Antanas Žilinskas–Jazminas iš Abakų, 31-erių Edvardas Prižgintas–Garsas iš Lygnugariškių, 26-erių Stanislava Valužytė–Meilė ir 54-erių metų jos motina, partizanų ryšininkė Stanislava Valužienė–Močiutė iš Dauginčių bei iš Balsiškių kilęs ir kaimo mokykloje mokytojavęs 21-erių Kardo rinktinės štabo ūkio skyriaus viršininkas Ignas Smilingis–Liutauras.

Drauge su jais nuo priešų kulkų krito 28 metų Skirmanto (Skuodo) kuopos Lenkimų būrio vadovas Vytautas Jablonskis–Šiaurys, svečiavęs pas kartoniškius partizanus, kurių kuopai anksčiau priklausė. Žuvusiųjų kūnus sribai parvežė į MGB Kartenos valsčiaus būstinės kiemą, kuriame juos niekino, o vėliau užkasė.

Klaidingai įtarė išdavus partizanus

Į tragiškus pokario gyvenimo verpetus pateko pamiškėje, Patyriais vadinamoje kaimo dalyje gyvenusi valstiečio Kosto Ronkio šeima.

Ji palaikė ryšius su Buganto kuopos Mirgučio būrio partizanais, aprūpino juos maisto produktais ir vaistais, savo namuose ir miške 1951–1952 m. padėjo įsirengti slėptuves. Būrio slėptuvėje prieglobstį rado ir 19-metė šeimininkų dukterė, partizanų rėmėja Stefanija Ronkytė, 1952 m. kovo mėnesį pabėgusi iš tardymo Kretingos saugume.

Prasidėjus partizanų areš-

Balsiškių kaimo gatvė. Juliaus Kanarsko nuotr., 2014 m.

tams, o merginai palikus būrį, partizanų vadovybė įtarė ją ir šeimos narius išdavyste. Dėl to Balsiškiuose netoli savo namų Peterinės miške buvo sušaudytas tėvas Kostas Ronkys, o kiek vėliau – į Sėlenių kaimą persikėlusį motina Magdalena su sūnumis Kostu ir Broniumi.

Mūsų laikais susipažinus su Lietuvos ypatingajame archyve saugomais dokumentais paaiškėjo, kad Ronkių šeimos nariai nebuvo saugumo informatoriais ar agentais.

Mirgučio būrį palikusi Stefanija Ronkytė 1952 m. liepos 16 d. pateko į saugumo darbuotojų rankas, buvo tardoma ir kalinama Kretingoje ir Klaipėdoje, o 1952 m. rugpjūčio 20 d. MGB Klaipėdos srities kariuomenės Karo tribunolo nuosprendžiu už partizanų rėmimą ir priklausimą partizanų būriui nuteista 25 metams lagerio ir 5 metams tremties.

Kovodama su rezistenciniu

judėjimu ir siekdama sumažinti partizanų rėmėjų gretas, okupacinė sovietų valdžia iš kaimo 1948 m. ir 1949 m. į Sibirą ištrėmė 15 žmonių – Juozą Ronkį su žmona Elena, vaikais Kazimieru ir Petru, Igną Smilingį su žmona ir dukra Stefanijomis, Antaną Smulkį su žmona Kazimiera, Kazį Stonkų su žmona Adolfina, sūnumis Stasiu, Juliumi ir Apolinaru bei Igną Talmontą.

Gyventojų sumažėjo keturis kartus

Pokariu Baltmiškių sodybos name buvo atidarytas Kalniškių pradinės mokyklos skyrius, pavadintas Balsiškių pradine mokykla.

Namo šeimininkai liko gyventi šiauriniame pastato gale, o pietinį perleido mokyklai, kuriai teko 75,6 kv. metro plotas. Visų keturių klasių mokiniai sutilpo viename, 20 kv. metrų ploto kambaryje, o greta buvusiam kitame kambaryje buvo įrengtas mokytojo gyvenamasis būstas.

Mokyklą lankė apie 20 vaikų, kuriuos mokė vienas pedagogas. Joje nuo 1947 m. mokytoju dirbo partizanų ryšininkas, Kretingos gimnazijos absolventas Ignas Smilingis, 1948 m. vasario mėn. išėjęs į mišką partizanauti.

Vėliau mokytojavo Vincenta Bliuvaitė, Jadvyga Sabeckytė, Stasė Rojutė–Tilvikienė, Ona Narmontaitė ir kiti.

Pradėjus 1960 m. eksploatuoti Tyro durpyną, Balsiškių virto svarbia durpių gamybos baze, kaime durpyno darbuotojams buvo pastatytas daugiabutis.

Prieš 60 metų Balsiškiuose buvo 70, o po 10 metų – jau 104 gyventojai.

Tačiau vėliau gyventojų skai-

čius ėmė pastebimai kristi: 1979 m. žmonių sumažėjo iki 45, o 1989 m. kaime buvo likę 35 gyventojai. Tirpstant kaimui, mokykla buvo uždaryta.

2001 metais kaime gyveno 30 žmonių. Šiuo metu jam priklauso 891,66 hektaro žemės, kurioje 2011 m. buvo 25 gyventojai, stovėjo 7 sodybos, durpių gamybos įmonės administraciniai bei ūkiniai pastatai.

Veikia nemaža durpių gamybos įmonė

Dirbama kaimo žemė su sodybomis plyti į šiaurę nuo durpyno, abipus vienintelės gatvės, jungiančios durpyną su keliu Kartena–Kalniškiai.

Šiaurinėje dalyje tarp laukų įsiterpia Arklių Pastaunuko miškas, o vakarinėje ir rytinėje kaimo dalyje ošia Bumbulinės ir Vėlaitinės miškai.

Pietinėje dalyje plyti Tyro

durpynas, apimantis ketvirtadalį kaimo teritorijos – 226,4 ha plotą.

Nuo 1994 m. jame durpių gamyba užsiima UAB „Durpeta“ filialas „Kalniškių durpynas“, kuriame 2019 m. dirbo 141 darbuotojas.

Durpyne gaminamos gabalinės kraiko ir kuro durpės bei kompostinės durpės. Pali šiaurės vakarinį durpyno kraštą auga Kryžauskės miškas.

Į pietryčius nuo durpyno tarp miškų ir kelio Anužiai–Budriai driekiasi Balsiškiams priskirta ariama išnykusio Drungilų kaimo žemė.

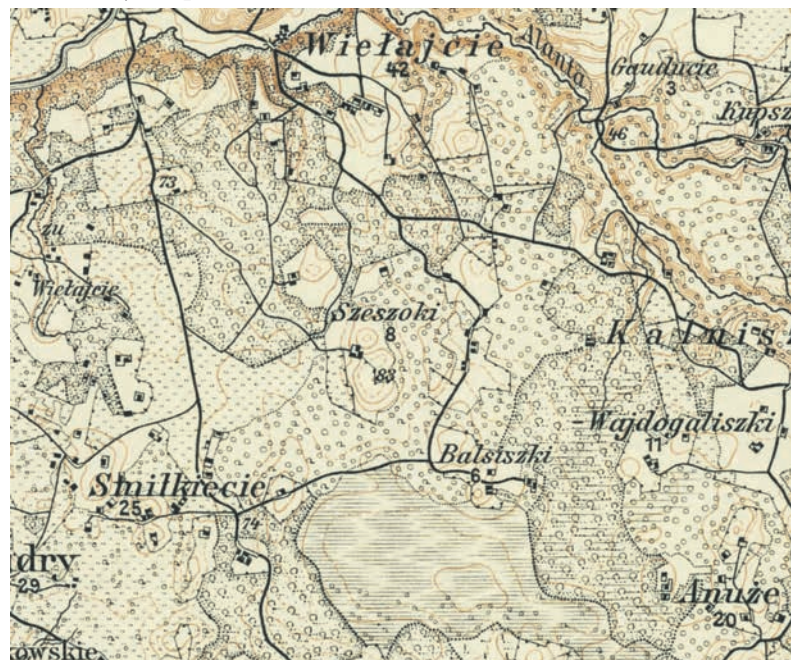
Šiaurėje kaimas ribojasi su Vėlaičių, vakaruose – su Budrių, pietvakariuose – su Bumbulių, pietuose – su Lugnalių, o rytuose – su Anužių ir Kalniškių žemėmis.

Iš šiaurės vakarinės kaimo dalies išteka ir link Alanto teka Duobupis ir Tyrupalis, o rytiniame pakraštyje – kitas Alanto intakas Juodupis.

Prie pagrindinės kaimo gatvės netoli durpyno 2014 m. birželio 6 d. pašventintas tipinis atminimo ženklas (autorius – dizaineris Romas Navickas) mūšyje su MGB kariuomene ir sribais 1948 m. rugpjūčio 11 d. Balsiškiuose žuvusiems partizanams atminti.

Ši monumentą Lietuvos kariuomenės vado generolo leitenanto Arvydo Pociaus ir Kovų už Lietuvos nepriklausomybę įamžinimo Kartenos draugijos pirmininko Juozapo Antano Vilucko rūpesčiu 2013 m. pastatė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras.

Julius KANARSKAS
Istorikas Kretingos muziejus

Balsiškių (Balsiszki) ir Šešiuikių (Szeszoki) 1915 m. planas. Ištrauka iš Vokietijos kariuomenės štabo topografinio 1915 m. parengto Kartenos apylinkių žemėlapiu.

Tipinis atminimo ženklas 1948 m. rugpjūčio 11 d. Balsiškių kaime prie Tyro ir Pilalės žuvusiems Žemaičių apygardos Kardo rinktinės Buganto ir Skirmanto kuopų partizanams atminti. Autorius – dizaineris Romas Navickas, Vilnius. Pastatytas 2013 m., pašventintas 2014 m. Juliaus Kanarsko nuotr., 2014 m.